

MAGYAR IPARMŰVÉS ZET SZERKESZTI: GYÖRGYIKÁLMÁN

XXIX. ÉVF. 1926. 9-10. SZÁM

AZ ORSZ. MAGY. IPARMŰVESZETI TÁRSULAT
KIADÁSA
ELŐFIZETÉSI-DÍJ 12 PENGŐ EGY ÉVRE.

Jaschik Álmos portréja
A roninok kincse díszletével

ESZTERGOM NÉPMŰVÉSZETE

IRTA JASCHIK ÁLMOS

Bár igazságtalan volna az az állítás, hogy népművészetünk és történelmi stílusemlékeink gyűjtése és feldolgozása körül hanyagságot, vagy mulasztást követünk volna el, azt az egyet be kell ismernünk, hogy a gyűjtés eredményeinek nyilvánosságra hozatala szélesebbkörű és hathatósabb formában is történhetett volna. Egy-két — kiadói érdekből népszerűsített — kiadványt leszámítva a magyar közönség egészének alig, az utolsó húsz év alatt közénk nőtt nemzedéknek pedig úgyszólván semmi fogalma sincs arról a nagyszabású és feldolgozó munkáról, melyet erre hivatott intézményeink kezdeményezésére, vagy egyéni hivatásszeretlemből a szakemberek egyrésze évtizedek alatt végzett. Azok a szemelvények, melyeket anyagi gondokkal küzdő kiadványaink időnkint közölnek, sejtetik ugyan egy gyűjtőmunka nagyszabású arányait, de egymaguk még korántsem elegendők arra, hogy közönségünk közönyét leküzdjék, érdeklődését felkeltsék és ébrentartsák.

Pedig az ilyen irányú kulturális propaganda, ma, országunk megcsonkítása és műkincseink egy részének elvesztése óta,

érzelmileg kivételesen fogékony talajra találta.

Ha szabad a szórványosan fellépő tünetekből következtetnünk, akkor megállapíthatjuk, hogy közönségünk közönye mintha vesztett volna valamit merevségéből és némileg melegebb érdeklődéssel kísérné azokat a törekvéseket, melyek történelmi stíluskultúránk és népművészeti emlékeink felgyűjtésére és megmentésére irányulnak. A politikai katasztrófák kíséretében fellépő lötlemelektani jelenségek egyike nyilatkozik meg ebben az ébredező érdeklődésben, melyhez nemzetünk története a visszatérő példák egész sorával szolgál olyan időkből, amikor a nemzet életössztöne azért fordult a múlt felé, hogy abból életbátorságot és munkaerőt merítsen. Ilyenkor erőforrássá válik számára a múlt minden olyan ténye, mely aktivitást képvisel, tekintet nélkül arra, hogy e tények a nemzetközi viszonylatban mekkora értéket jelentenek, sőt másodrendűvé csökken a tények önértékének kérdése is és a fontos csak az marad, hogy — tények és a mi kultúránk tényei.

Katasztrófánk előtt, ha műkincsről, műemlékről, vagy népművészetről esett a szó, gondolatban Pozsonyba, Kassára, vagy a Szepességbe, — Kalotaszegre, Ócsénybe,

vagy Mezőkövesdre szállítottunk, úgy, hogy a helynevek valósággal stílusfogalmakká váltak és jelentőségük mellett szinte egészen elhomályosultak a népművészeti, vagy műtörténeli emlékekben kevésbé gazdag vidékek és városok. Ma, amikor Erdélyt, népművészetünknek e fejedelmi virágoskertjét elveszítettük és stílusemlékeink gócpontjai közül alig hat-hét jelentősebb város a miénk, érzésünk egész melegevel ezek felé fordulunk, hogy egy, az eddiginél rendszeresebb és kimerítőbb gyűjtőmunka keretében dolgozzuk fel művészetünk számára részben elfelejtett, részben pusztulással fenyegetett értékeit.

Hat év óta — tanítványaim egy-két kisebb csoportjával — ennek a célnak szolgálatára szenteltem a nyári hónapokat és megállapíthatom, hogy azok a névszerintegyébként közismert helyek, ahol eddig megfordultunk, műtörténeli, népművészeti és néprajzi tekintetben nem egyszer a legnagyobb meglepetésekkel szolgáltak. Ilyen meglepetés volt

Esztergom kölvárosi utcaképe. Szendrői Károly rajza.

számunkra ideai munkanyarunk színhelye, Esztergom is. Ezt a meglepetést a legtöbb esetben az fokozta csodálattá, hogy ez a turisztikailag agyonlátogatott és múzeális hírességeiről közismert város mekkora sorát rejtegeti olyan emlékeknek, amelyek műtörténeli érték tekintetében mögötte állanak ugyan a Bakóc-kápolnának, a bizánci xylothékának, vagy Mátyás király kalváriájának, de a ma és a jövő eleven művészete szempontjából emezeknél mennyivel termékenyítőbb és sarkalóbb hatásokat sugároznak ki magukból. A szenttamási kalvária négy stációjának primitív agyagrelifjei és a gólgotacsoport három barokszobra például a maguk nemében olyan stílusemlékek, amelyek mindenki számára, akit a véletlen odavezetett s hozzá szeme és szíve van, felejthetetlen művészi élményekké válnak. Idei munkanyarunknak — az eddigiekkel szemben — az adott némileg újszerűbb jel-

leget, hogy Esztergom város megbízásából a stílustörténelileg jellegzetesebb épületeket és városrészeket kellett felgyűjtenünk. E gyűjtőmunka közben azonban a régi magyar kézművességnek oly sok emlékére bukkantunk, hogy a gyűjtést kénytelenek voltunk ezekre is kiterjeszteni. Sajnos, eredeti munkaprogramunknak e nem várt kibővülése a tervszerű és rendszeres gyűjtést ez alkalommal lehetetlenné tette s így egyelőre meg kellett elégednünk azzal, hogy az emlékek sokaságát — amennyire azokat áttekinthetők — a

legtöbbre szabott stíluskereteken belül szakmacsoportokra osszuk és szakmánként legalább a legjellegzetesebbeket, mutatóba felgyűjtjük. Esztergom idevágó, részben stílustörténeli, részben népművészeti emlékek, melyek helyi és kortörténeli érdekességeik mellett, provinciális stílusművészetünknek is tipikus példái közé tartoznak, javarészt a XVIII. század második feléből és a XIX. század elejéről valók mindössze nyolc barokkpünet és két ké-sőreneszansz ház utalnak korábbi eredetre. A művészi mesterségek közül a legszebben és a legváltozatosabban a vasművesség van képviselve, sorban utána az épület- és bútorszobrászat, legszerényebben az épületszobrászat. Az emlékek egyrésze tanult, városi iparosmesterek remekbe szánt készítménye, akik nagy gondnal és kitűnő érzékkel ismételtették koruk divatos és kedvelt formáit, a másik részük azonban a falusias esztergomi külvárosok apró műhelyeinek, fűrő-faragó magyar ezermestereknek kezemunkája, akik mint azt más helyekről való példákön is látszik, a stílusformák naiv felhasználásával a maguk ötleteit kovácsolták kulcspajzsza, ajtóveretté, vagy faragták bútorrá és kapudíszé.

Egy aránylag nem nagy területen egy igen egyszerű kulcspajzs típusnak százon felüli változatát találtuk és talán nem egé-

szen alaptalan az a fellevésünk, hogy azok ugyanegy műhelynek a termékei. De szép számmal akadnak ilyen közös eredetre valló oromdíszek, kapuveretek és kapuszárnyak is.

Az esztergomi emlékek kétféleségét nemcsak az ipari eredet jellege, hanem a stíluskülömbőség és a helyrajzi fekvés különbözősége is hangsúlyozza. A műtörténet körébe tartozó provinciális barok, ampir és biedermeier emlékek a város mai középpontjában, a belvárosban, a népművészeti és néprajzi maradványok pedig a „keréktemplom” körül elterülő, falusias jellegű városrészben, az úgynevezett királyvárosban találhatók. Ez a megtalálás azonban nem olyan egyszerű, hogy azt egy szemlélődő utcai sétával elinlézhetnők. A városházzá alakított nemes arányú Bottyán-palotát, az első nemesi felkelés idejéből származó, finom faragású franciabotok kapujáról híres Elter-házat, a restaurálásakor kissé eltorzult, de így is előkelően ható erkélyes vármegyeházat, a Kaménszky-kúria vörsmárványból faragott kapukeretét és a maga polgári egyszerűségében is erőteljes architektúrájú Jellinek-ház barok-kapusátrát nem kell soká keresgelnünk, ám a löbbi emlékek már csak udvari szárnyaikban őrzik a boldogabb idők egészséges építőművészetének nemes, egyszerű szerkezetét és formáit. A felibe vágott Bolzay-kúria

homlokzata valami kifürkészhetetlen célzatú építőmesteri megoldásnak esett áldozatul és ezidőszertől csak egy udvarfelől látható, a több utcányi kis biedermeierházak frontjait a secesszió legszerencsétlenebb termékeire emlékeztető átalakítások pusztították el. Ezeket azután udvarról-udvarra,

emeletről-emeleltre kell végigjárni, ami szakembernek külön élvezet ugyan, de az Esztergomot járó turistaközönség számára már kevésbé volna az. Így igazán érthető, ha az esztergomi idegenforgalom a „bazilika-kincstár-képtár” jelzőjegyében merül ki.

Az esztergomi belváros tipikusan polgári stílusának hangulatával szemben, jellegzetesen parasztos a királyváros nemcsak külső képe, hanem a levegője is. Már tisztán festői szempontból is sajátos látványt nyújtanak a hosszú utcasorok, földberogyott, mély szemöldökalkaló néző kis házaikkal és magas faormaik hegyes három-

szögeivel. Egyiken-másikon még az egykori pávafarkas oromdísz nyomát is felismerjük. A cifrarámás ablakokon ráncos szempillákhoz hasonló sötétzsalugáterek. Vannak utcák, ahol a házak élre vannak építve s úgy állanak, mint egy táborozó szeker-sor. Ez a falusias kép azonban csak addig az, amíg a festő szemével — mondjuk: folban — nézzük. Mert ha sorra vesszük az ablakráma faragott cífráját, a kapuveret plasztikáját, a zárpajza mozgékonny kör-

Faragó-beretlap a szőlőhegy Budapesti kongresszusának emlékéül.
H. Richter Aladár rajta.

Esztergomi népvalkorral szemlélve.
Benedek Károly rajza.

stílusnak, mely — pár lépéssel odább — maga is csak parthoz csapódó hulláma az életerőtől duzzadó barok pompának.

A magyar kultúrtörténet egy fejezete perreg le előttünk néhány perces séta alatt. A belvárosi templom csodálatos szépségű szőszékétől, a Boltyán-palotánál, — Kovács János uram kilincseig.

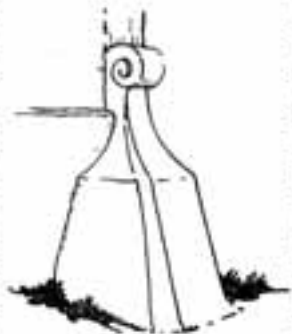
En Esztergom sokféle kvalitású műkincsei és stílusemlékei közül ezekre az igénytelen parasztmunkákra, a Kovács Jánosok kilincseire és kapupántjaira szeretném a figyelmet ráterelni. Nem azért, mintha kivételes értékek, vagy példátlan érdekességek lennének. Mert egyáltalában nem azok. Javárrészüket talán még a népművészet kategóriájába sem sorozható és inkább egy néprajzi kutatás feldolgozandó anyagához tartozik. De hiszem és hirdetem, hogyha az esztergomi Kovács Jánosok kilincseit nem tudjuk éppen úgy megszeretni, gondozni és felgyűjteni, mint a múzeumokba kíváncsozó stílustörténeli emlékeket s a művészileg termékenyebb vidékek népművészetét, akkor méltatlanok voltunk azokra is, amelyeket elvesztettünk. Minden kapuvás és ablakráma, melyet népünk megkovácsolt, vagy kifaragott, a magyarság ősi művészösztönének életrekívánczása. Ha egyik-másik vidéken nem is szökött ez olyan magas szárba, mint Kalotaszegen, ha nem is vetett ki magából mindenütt annyi színes virágnyalábot, mint Ócsényben, vagy Mezőkövesden, mégis a miénk és a forrása amazokéval közös. Nem édesanya az, aki csak erős és egészséges gyermekeit szereti s elveti magától a csenevészeket, gyengéket. Az, hogy valamelyik vidéknek a népművészete mekkorává lombosodik, nemcsak a nép egyéni rátermeltetésén, hanem az adott életviszonyokon, a gazdasági és társadalmi keretek természetén

vonalát, a faltagozó ornamentikát, a kapupillért záró tagját, a kapunyílás ívét és atornácoszlop-sorát, — a falusi házból egy parányi, egyszerű kis barok kúria válik, vissza-csengése annak a városi

is múlik. S ha egy nép adott életviszonyai között a legjavát adta annak, amit adhatott — ami ez esetben így is van — akkor az értékelésnél a viszonyok adottságát tekintet nélkül hagyni nem szabad. Esztergomnak bizony még a néprajzi térképe is elég furcsa. A dóm köré húzódott, barok-ampir-biedermeier-jellegű „város” alul-felül faluvá terül szét, a hegyek felé pedig egy zergüges, talajplasztikailag a régi Tabánunkra emlékeztető apróházas városrészben porlik el, mely maga a völgygá vált nyomor. Ennek a külsőleg egyébként festői városnegyednek a már említett Kalvárián kívül más számottevő emléke nincsen. Törzslakossága kevert elemekből áll, nagyjából az azokból az iparosokból és napszámosokból, akiket a dóm többévtizedes építkezése foglalkoztatott és végül Esztergomhoz kötött. A két falu is kétféle. A királyváros, fekvésénél fogva és kézművesipara révén többet vett át a belváros külsőségeiből s ami népipara volt, az önkéntelenül, vagy tudatosan a városi ipar nyomában járt.

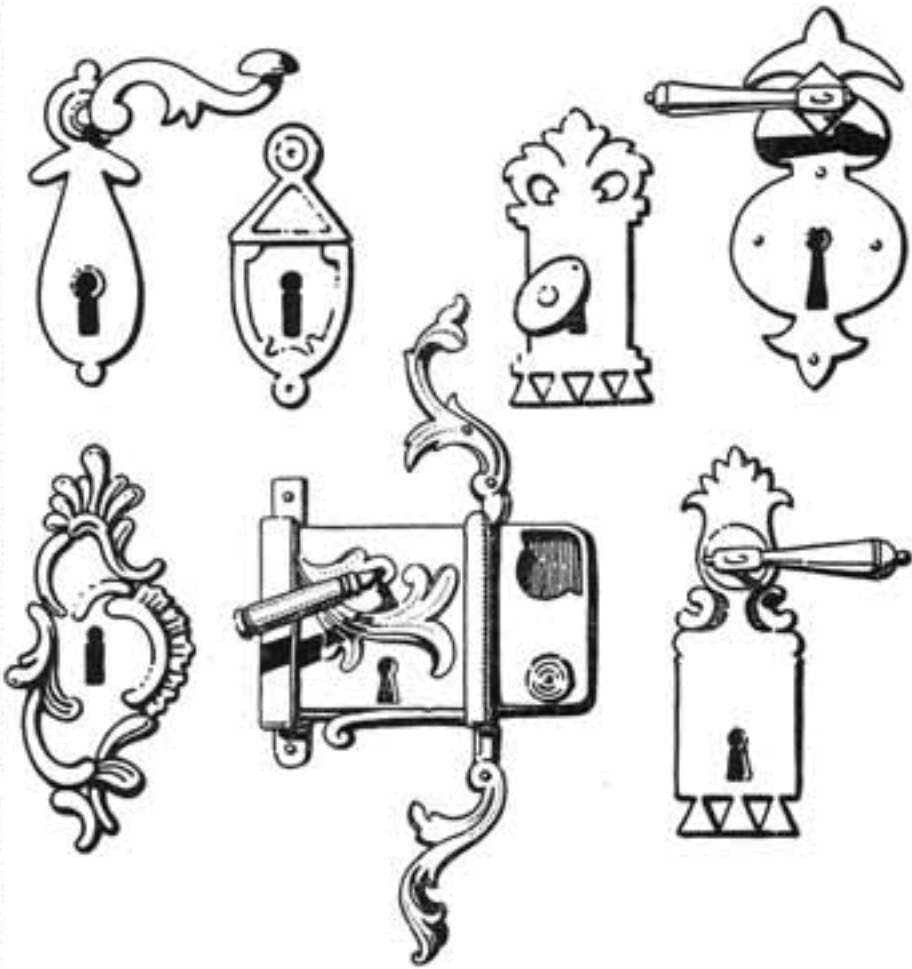
Urasági székhelyeken pedig a népművészet ritkán tudott igazán erőre kapni. Útját állta egyfelől a jobbágylakosság kötött gazdasági helyzete és az ebből folyó kedélyi és jellembeli gátlás, másfelől maga a főúri stíluskeret, mely sokszor egész vidékekre nyomta rá a barok-, vagy az ampirbéllyeget. Esztergom másik faluvége még a királyvárosnál is falusiasabb, néprajzilag egységesebb, de népművészetiileg jelentéktelenebb. Földműves lakosságát a primári székhely városi művészete sohasem érdekelte, viszont a kereskedelmi és iparilag Esztergomra utalt helyzete nem tudta számára azt az elszigeteltséget biztosítani, melyben talán kifejlődhetett volna a maga sajátos parasztművészete.

Gyűjtésünkre néháyszememben, melyek ezt az írást kísérik, annyival is nagyobb figyelmet érdemelnek, mert egy stílushatársoktól túlterhelt környezetben

Esztergomi szőszék.

megtudták őrizni a népművészet frissességét és naivitását. Népművészetünk egyéb híreségeinek árnyékában húzódtak meg idáig szerényen, csöndben. És most se követelik a hírt és a felfedeztetés hangos dicsőségét, csupán azt remélik, hogy ma, amikor faji kultúránk öntudatra ébredésének olyan sok és oly gyönyörű jelszavától hangos a magyar levegő, reájuk is esik majd egy gyöngéd, megértő, meleg pillantás.

Estergomi régi vasbillenők és -kötőkapcsok.
Beszedék Károly rajza.